

नेपाली भाषा र जुम्लामा बोलिने नेपाली भाषाको पदसङ्गति व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन

कल्पना लुइटेल्, पिएच.डी.*

लेखको सार

प्रस्तुत अध्ययन नेपाली भाषाको मूल थलो जुम्लामा बोलिने नेपाली भाषाको पदसङ्गतिको अवस्था के कस्तो रहेको छ भन्ने सन्दर्भमा केन्द्रित रहेको छ। यस अध्ययनका लागि जुम्लाका बक्ताले के कस्तो बोल्छन् भनी स्तरीय नेपाली व्याकरणका आधारमा हेरिएको छ। जुम्लाका बक्ताले जुनसुकै पुलिङ्ग कर्तामा आया र स्त्रीलिङ्ग कर्तामा आइगइन क्रियापदको प्रयोग गर्दछन्। यहाँ गाईलाई लक्ष्मीका रूपमा मानिने हुँदा मानवेत्तर प्राणी भए पनि स्त्रीलिङ्ग तथा सामान्य आदरार्थी तिमीको प्रयोग गरिन्छ। यहाँ अन्य मानवेत्तर प्राणीको नाममामात्र लिङ्गभेदको व्यवस्था देखिन्छ क्रियापदमा देखिँदैन। यहाँ अगणनीय कर्तासँग स्ह्वै, मस्तै जोडेर बहुवचनको क्रियापद बोलिन्छ। यहाँ निकटतम् कर्ताअनुसारको क्रियापद नआई बहुवचनबोधक क्रियापद आएको हुन्छ। यहाँ सबै कर्ममा उस्तै क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ। यहाँ आमा, बुबा, दाइ, दिदी, गुरु आदि उच्च आदरार्थी कर्ताअनुसारको क्रियापदको प्रयोग नगरी सामान्य आदरार्थी तिमीको प्रयोग गरिन्छ। यस्तै बहिनी, छोरीमा तिमी सामान्य आदरार्थीको प्रयोग गरिन्छ र अन्य स्त्री र श्रीमतीलाई तँ बोलिन्छ। यहाँ बहुवचनबोधक 'हरू' प्रत्ययको अभाव देखिन्छ। यहाँ प्रायः नामको सट्टामा 'ती' सर्वनामको प्रयोग पाइन्छ। उच्च आदरार्थी नामको सट्टामा 'आपू' सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। प्रथम पुरुषका रूपमा मु, हामी, द्वितीय पुरुषका रूपमा तो, ती र तृतीय पुरुषका रूपमा ती, त्यइखो सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। यहाँ को, का, कि षष्ठी विभक्तिका सट्टामा क्रमशः ओ, आ, इ को प्रयोग गरिन्छ।

शब्दकुञ्जी: सङ्गति, लिङ्गभेदक, वचनभेदक, मानवेत्तर, अगणनीय, कान्ठावा, अस्ह्वी।

विषय प्रवेश

नेपाली भाषा संस्कृत भाषाबाट खसप्राकृत, खसअपभ्रंश हुँदै विक्रमको एघारौँ शताब्दीमा कर्णाली प्रदेशको सिञ्जा क्षेत्रमा खसहरूका भाषाका रूपमा विकसित भएको मानिन्छ। भाषाका अध्येतारहरूले नेपाली भाषाको आदिम थलो यहीं सिञ्जा भएको उल्लेख गरेका छन्। हालको जुम्ला जिल्लाअन्तर्गत पर्ने सिञ्जा क्षेत्रलाई नेपाली भाषाको मूल स्थान मान्ने गरेको (पोखरेल; २०६६, पृ. २१२) मत उपयुक्त देखिन्छ। यसरी कर्णाली अञ्चलको सिञ्जा क्षेत्र नेपाली भाषाको आदिम थलो हो भन्न सकिन्छ। अहिले यस क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषा र स्तरीय नेपाली भाषामा धेरै नै भिन्नता रहेको देखिन्छ। स्तरीय नेपाली व्याकरणमा लेखिने र यस क्षेत्रमा बोलिने रूपमा धेरै नै अन्तर रहेको हुँदा यस क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषाको स्तरीय नेपाली भाषामा लेखिने रूपसँग पदसङ्गतिका दृष्टिले तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ।

* सह-प्राध्यापक, सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस (मानविकी संकाय: नेपाली विभाग), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

सैद्धान्तिक आधार

वाक्यभिन्न आउने पदहरू परस्परमा नियन्त्रित हुनुलाई पदसङ्गति भनिन्छ । टड्कप्रसाद न्यौपानेले भाषाविज्ञानको रूपरेखामा “वाक्यभिन्न आउने पदहरू परस्पर रूपायनमा नियन्त्रित हुनु वा लिङ्ग, वचन, पुरुष आदिमा अन्वय हुनुलाई पदसङ्गति भनिन्छ” (न्यौपाने; २०४४, पृ. २९०) भनी परिभाषित गरेका छन् । यो परिभाषालाई हेर्दा पदसङ्गति भन्नाले वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूको बीचमा उचित मेल हुनु भन्ने बुझिन्छ । अर्थात् वाक्यमा प्रयोग हुने नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाकाबीच लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुने आपसी मेल वा सम्बन्धलाई पदसङ्गति भनिन्छ । पदसङ्गतिका आधारमा पनि व्याकरणिक दृष्टिले वाक्यको शुद्ध र अशुद्ध रूप पत्ता लगाइन्छ । पदहरूका बीच आपसी सङ्गति भएन भने वाक्य अशुद्ध हुनाको साथै अर्थ पनि अस्पष्ट हुन्छ । जस्तै

१. रामप्रसाद घर जान्छे ।
२. तँ आयौ ।
३. तिमी गयो ।
४. तपाईं जा ।

माथिका सबै वाक्यमा कर्ता र क्रियाबीच मेल छैन । व्याकरणका आधारमा अशुद्ध छन् । पदसङ्गति लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा सङ्गति हुने हुनाले यहाँ यिनकै आधारमा पदसङ्गतिको अध्ययन गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । यस अध्ययनको सामग्री नेपालको कर्णाली अञ्चलको जुम्ला जिल्लाको कनटासुन्दरी गाउँपालिका वडा नं ५ सिञ्जाका ६ जना वक्ताहरूलाई प्रश्नावली भराएर र मौखिक अन्तर्वातामा आधारित गरिएको छ । सुविधाजनक रूपमा नमूना छनोट गर्ने क्रममा कनटासुन्दरी गाउँपालिका वडा न. ५ सिञ्जाका श्री वासुदेव उपाध्याय, सोही स्थानमा बसोबास गर्ने श्री प्रेमराज उपाध्याय, श्री इन्द्रजित जी.सी, श्रीमती कपुरी उपाध्याय, श्री भीम बूढा र श्री भीम न्यौपानेले बोल्ने भाषालाई आधार मानी अध्ययन गरिएको छ । यसमा जुम्लामा बोलिने नेपाली भाषाको स्तरीय नेपाली व्याकरणसँग तुलनात्मक आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

कर्ता र क्रियाविचको सङ्गति

कर्तृवाच्यको कर्ता जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर (सम्मान) मा हुन्छ, सोहीअनुरूपको क्रियापदको पनि लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर हुनुलाई कर्ता र क्रियापदका विचको सङ्गति भनिन्छ ।

लिङ्गका आधारमा सङ्गति

मानवीय कर्ताको क्रिया लिङ्गभेदक हुन्छ तर मानवेत्तर कर्ताको क्रिया लिङ्गभेदक हुँदैन । जुम्लामा बोलिने भाषामा भने गाई मानवेत्तर प्राणी भए पनि लक्ष्मीका रूपमा मान्दै स्त्रीलिङ्गका रूपमा सामान्य आदरार्थी तिमी बोलिन्छ । जस्तै

स्तरीय नेपाली भाषामा लेखिने रूप

बुबा आउनुभयो ।

आमा आउनुभयो

जुम्लाको सिञ्जामा बोलिने भाषाको रूप

बाबा आया ।

आमा आइगइन ।

दाइ आउनुभयो ।	दाज्यू आया ।
दिदी आउनुभयो ।	दिज्यू (आज्यू) आइगइन ।
बहिनी आई ।	बैनला आइगइन ।
श्रीमान् आउनुभयो ।	पोइ आया ।
श्रीमती आई	जोई आई ।
छोरो आयो ।	छोरो आइगयो ।
छोरी आई ।	छोरी आइगइन ।
कुकुर कुदयो ।	डागो (कुकुर) दगुड्यो ।
कुकुर कुदयो ।	छाउडी कुकुर दगुड्यो ।
गोरु आयो ।	बल्ल आइगयो ।
गाई आयो ।	गाई आइगइन ।
भैंसी करायो ।	भुइसो अट्कियो ।
रागो करायो ।	भुइसो अट्कियो ।
गाई करायो ।	गाई राम्दी ।

यस उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने जुम्लामा मानवेतर प्राणी भए पनि गाईलाई लक्ष्मीका रूपमा आदरार्थी प्रयोग गरिन्छ । अन्य मानवेतर प्राणीको नाममा पनि लिङ्गभेद बोलिन्छ ।

वचनका आधारमा सङ्गति

स्तरीय नेपाली भाषामा मानवीय कर्ताको क्रिया वचनभेदक हुन्छ तर अगणनीय कर्ताको क्रिया वचनभेदक हुँदैन । जुम्लामा बोलिने भाषामा पनि स्तरीय नेपाली भाषाको समान हुन्छ तर यहाँ स्ह्वै, मस्तै जोडेर बहुवचनबोधक क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ । जस्तै :

स्तरीय नेपालीमा

म आएँ (एकवचन)
ऊ आयो । (एकवचन,)
उनी आइन । (एकवचन)
दाइहरू आउनुभयो ।
दिदीहरू आउनुभया
कुकुर कुदे ।
बोका कराए ।
गोरु आयो । (एकवचन)
गाई र गोरु आए । (बहुवचन)
त्यसका कुकुरहरू (बहुवचन)

जुम्लामा बोलिने भाषा

मुँ आया
ती आया ।
ती आइगइन ।
सह्वै दाज्यू आया ।
सह्वै दिज्यू आइगइन ।
सह्वै डागो (कुकुर) दगुडे ।
वाग्रा अट्किए ।
बल्ल आइगयो ।
सह्वै गाई बल्ल आइगए ।
त्यइखा सह्वै कुकुर

बोरामा जति पनि चामल छ ।

धेरै नुन बाँकी छ ।

ट्रकभरि बाकस रहेछ ।

ढुङ्गाहरू लडे ।

बोराउँदो मस्तै चामल छन् ।

भोक्ति नुन रह्या छ ।

टरकौदो मस्तै बकस रह्याछन् ।

सह्वै ढुङ्गा लोटिग्या ।

माथिको उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने स्तरीय नेपाली भाषामा मानवीय कर्तामा वचनअनुसारको क्रिया आउँछ तर अगणनीय नाममा वचनअनुसारको क्रिया आएको देखिँदैन । जुम्लामा बहुवचनबोधक 'हरू' प्रत्ययको अभाव पाइन्छ । यसको सट्टा सह्वैको प्रयोग गरिन्छ । क्रियापद वचनअनुसार नै आएको देखिन्छ । म, तँ, ऊ, उनीहरू, तिमीहरू कर्तासँग आइगया क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ । यस्तै कर्ता गणनीय भए क्रिया वचनभेदक हुन्छ तर अगणनीय कर्ता छ भने वचनभेदक हुँदैन । जुम्लामा बोलिने भाषामा अगणनीय कर्ता भए पनि सह्वै, मस्तै जोडेर क्रिया वचनभेदक बोलिन्छ ।

स्तरीय नेपालीमा मानवीय नाम भएको कर्तासँग 'हरू' प्रत्यय लगाई क्रियापदसँग सङ्गति कायम गरिन्छ भने जुम्लामा बोलिने नेपालीमा मानवीय तथा अमानवीय सबै कर्तामा 'हरू' प्रत्ययको सट्टा सह्वैको प्रयोग गरी सङ्गति कायम गरिन्छ । जस्तै :

रामहरू पढ्छन् । (एकवचन)

बहिनीहरू पढ्छन् । (बहुवचन)

दाइहरू पढ्नुहुन्छ । (बहुवचन)

हरिको गाई करायो । (एकवचन)

हरिका गाईहरू कराए । (बहुवचन)

भाइहरू घर जान्छन् । (बहुवचन)

कुसीहरू भाचिए । (बहुवचन)

सह्वै राम घोक्ताछन् ।

सह्वै बैनला घोक्ताछन् ।

सह्वै दाज्यू घोक्ताछन् ।

हरिओ गाई राम्दी छन् ।

हरिया सह्वै गाई राम्दी छन् ।

सह्वै भाइ घर वाइ जान्छन् ।

सह्वै कुर्ची भागिग्या ।

स्तरीय नेपालीमा तथा जुम्लामा बोलिने नेपाली भाषा दुवैमा कर्तृवाच्यका एकभन्दा बढी कर्ताहरू समान पुरुष र भिन्नै लिङ्ग भएमा सामान्य लिङ्ग र बहुवचनको क्रियापद प्रयोग हुन्छ । जस्तै :

स्तरीय नेपालीमा

भाइ र बहिनी स्कूल पढ्दै छन् ।

राम, हरि र सीता सँगसँगै हिड्दै छन् ।

जुम्लामा बोलिने नेपाली

भाइलु बैनला स्कूलाँ घोक्ता छन् ।

राम, हरि, सीता हातहातै हण्दाछन् ।

स्तरीय नेपाली व्याकरण तथा जुम्लामा बोलिने भाषामा कर्तृवाच्यका कर्ताहरू द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष भएमा द्वितीय पुरुषको बहुवचनको क्रियापद प्रयोग हुन्छ । जस्तै :

सुगम र तिमी परीक्षामा उत्तीर्ण भयौ ।

ऊ र तिमी भुसुकुँ निदायौ ।

त्यो र तिमी विरामी पछौँ कि ?

सुगम र तुमी जाँचपास भइगयौ ।

ती तुमी च्वाँद हुलिगया ।

त्यो तुमी अहन्चो होला कि ?

स्तरीय नेपाली व्याकरणमा कर्तृवाच्यका एकभन्दा बढी कर्ताहरू प्रत्येक/ हरेकवाचक विशेषणद्वारा जोडिएका छन् भने एकवचनको क्रियापद रहन्छ तर जुम्लामा बोल्दा भने बहुवचनकै क्रियापद बोलिन्छ। जस्तै :

स्तरीय नेपाली

हरेक शिक्षक, विद्यार्थी आज खुसी छ।
प्रत्येक कुर्सी, टेबल र दराज विक्रीमा छ।

जुम्लामा

सह्रबै मास्टर, कर्मचारी, विद्यार्थी आज उछेइलो मानेछन्।
सह्रबै कुर्सी, टेबल, दरवाजा बेच्या हुन्।

स्तरीय नेपाली व्याकरणमा कर्तृवाच्यका एकभन्दा बढी कर्ताहरू विकल्पबोधक संयोजकद्वारा जोडिएका छन् भने निकटतम कर्ताको लिङ्ग, पुरुष र वचनअनुसार क्रियापद रहन्छ तर जुम्लामा बहुवचनकै क्रियापद बोलिन्छ। जस्तै :

स्तरीय नेपाली

राम वा म परीक्षामा उतीर्ण हुन्छु।
राम कि सीता सबै उठ्छे।

जुम्लामा बोलिने

राम वा मुँ जाँचथी पास होइजाउँला।
राम कि सीता छकाल्या ब्यानै उठ्ताछन्।

स्तरीय नेपालीमा कर्ता वा उद्देश्य नरहेको कर्मवाच्यमा कर्मअनुसारको र भाववाच्यमा तृतीय पुरुष, पुलिङ्ग, एकवचनको क्रिया रहन्छ तर यहाँ सबै कर्ममा उस्तै क्रियापदको प्रयोग हुन्छ। जस्तै :

स्तरीय नेपालीमा (कर्तृवाच्य)

दिनेश समातियो। ,,
म समातिँ। ,,
तिमी समातियौ। ,,
त्यो समातियो। ,,
दिनभर घुमियो (भाववाच्य)
मस्तले सुतिन्छ। ,,
बेस्सरी हिडिन्छ। ,,

जुम्लाको सिञ्जामा

दिनेशकन सहमात्या
मुँकन सहमात्या।
तिमीकन सहमात्या।
त्यहीँकन सहमात्या।
दिउँसभरि डोलाइयो।
च्चाँद सिउँला।
भौति हणौला।

आदरका आधारमा सङ्गति

स्तरीय नेपालीमा आदरका चार तह रहेका छन् तर जुम्लामा दुई तहमात्र देखिन्छ। यहाँ सामान्य आदरार्थी र अनादरवाची क्रियापदमात्र देखिन्छ। जस्तै :

स्तरीय नेपाली भाषा

आमा पढ्नुहुन्छ (आदरार्थी)
दाइ पढ्नुहुन्छ। ,,
बुवा पढ्नुहुन्छ। ,,

जुम्लामा बोलिने भाषा

आमा घोक्तिछन्।
दाज्यू घोक्ताछन्।
बावा घोक्ताछन्।

दिदी पढ्नुहुन्छ । ,,	दिज्यू घोक्तिछन् ।
गुरु पढ्नुहुन्छ । ,,	मास्टर घोक्ताछन् ।
दाइ आउनुभयो । ,,	दाज्यू आया ।
दिदी आउनुभयो । , ,	दिज्यू (आज्यू) आइगइन ।
बहिनी आई/ । अनादरवाची	बैनला आइगइन । (आदरार्थी)
श्रीमती आई । , ,	जोई आई ।
बहिनी पढ्छे । , ,	बैनला घोक्तिछन् ।
केटो पढ्छे । , ,	छोट्या घोक्तोछ ।
केटी पढ्छे । , ,	छोट्टी घोक्तिछे ।
छोरी पढ्छे । ,,	छोरी घोक्तिछिन् ।

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने स्तरीय नेपाली भाषामा आमा, दाइ, बुबा, गुरु, दिदी, उच्च आदरवाची नाम हुन् । यस्ता आदरार्थी कर्तासँग उच्च आदरवाची क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ । तर यहाँ बोलिने भाषामा आमा, दिदी, बहिनी, छोरी सबै स्त्रीलिङ्गी कर्तामा तिमीको प्रयोग पाइन्छ । बुबा, दाइ, गुरु सबै आदरार्थी कर्तामा पनि तिमीकै प्रयोग गरिन्छ । जुम्लामा बाबा, आमा, दाज्यू, दिदी, बहिनी सबैमा सामान्य आदरार्थी कर्तासँग आया, आइगइनजस्ता क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ । अझ स्त्रीलिङ्गी आमा, दिदी, बहिनी सबै नामसँग सामान्य आदरार्थी 'आइगइन' क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ । यहाँका ठकुरीले बोल्ने नाम पदमा सामान्यको भन्दा अलि उच्च आदरार्थीको प्रयोग हुन्छ । दिज्यूलाई ठकुरीले आज्यू बोल्छन् तर क्रियापदमा उच्च आदरार्थी प्रयोग गरिदैन । केटो, भाइ, छोरोजस्ता कर्तामा अनादरवाची क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ ।

पुरुषका आधार सङ्गति

स्तरीय नेपाली भाषा

म पढ्छु । (प्रथम पुरुष, एकवचन)
हामीले पढिसक्यौं । (प्रथम पुरुष, बहुवचन)
तिमी पढ्छौ (द्वितीय पुरुष, एकवचन)
तपाईंहरूले पढिसक्नुभयो ? (द्वितीय पुरुष, आदरार्थी)
तपाईं पढ्नुहुन्छ ? (द्वितीय पुरुष, आदरार्थी)
तँ पढ्छस । (द्वितीय पुरुष, अनादरवाची)
ऊ पढ्छ । (तृतीय पुरुष, अनादरवाची)
उनीहरू पढ्छन् । (तृतीय पुरुष, बहुवचन)

जुम्लामा बोलिने भाषा

मु घोक्तो छु ।
हामी घोकिल्याउ ।
तिमी घोक्ताछौ ।
आपूले घोकिलिनुभयो ।
आपू घोक्छौ ।
तो घोक्तोछस् ।
ती घोक्तोछ ।
ती स्ह्वै घोक्ताछन् ।

यहाँ माथिका प्रयोग हेर्दा के देखिन्छ भने जुम्लामा प्रथम पुरुषका रूपमा मु, हामी सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ । द्वितीय पुरुषका रूपमा तो, ती (तिमी), आपूले (तपाईं),को प्रयोग पाइन्छ । तृतीय पुरुषका रूपमा ती (ऊ, उनीहरू), त्यइखो (उसको) को प्रयोग गरिन्छ । पुरुषसँग आउने क्रियापदमा प्रथम, द्वितीय र तृतीयमा खास अन्तर देखिदैन ।

नाम र सर्वनामको सङ्गति

वाक्यमा प्रयोग हुने नामले जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर जनाउँछ, त्यसका सट्टामा प्रयुक्त हुने सर्वनामले त्यही लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर जनाउनुलाई नाम र सर्वनामको सङ्गति भनिन्छ ।

नाम र सर्वनाम सङ्गति

नाम जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको छ, त्यसको सट्टामा आउने सर्वनाम त्यही लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको आउनु नाम र सर्वनामबीचको सङ्गति हो । जुम्लामा बोलिने भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको छ :

स्तरीय नेपालीमा प्रयोग हुने

दाइ पढ्नुहुन्छ । उहाँ पढ्नुहुन्छ । (आदरार्थी, पुलिङ्ग, एकवचन)
दिदी पढ्नुहुन्छ । उहाँ पढ्नुहुन्छ । (आदरार्थी, स्त्रीलिङ्ग, एकवचन)
दाइहरू पढ्नुहुन्छ । उहाँहरू पढ्नुहुन्छ । (आदरार्थी, बहुवचन)

रामहरू पढ्छन् । उनीहरू पढ्छन् । (अनादरवाची, पुलिङ्ग)
काली केटी पाठशाला जान्छे । ऊ बेलुका घर फर्कन्छे ।

कालो केटो पाठशाला जान्छ । ऊ बेलुका घर फर्कन्छ ।

काका आउनुभयो । उहाँ अब फर्केर जानुहुन्छ ।

तेरो घर बनिसक्यो ?

उसको घर ।

तपाईंको घर बनिसक्यो ?

हजूर आउनुभयो ।

हामीले पढिसक्यौं ।

तपाईंहरूले पढिसक्नुभयो ?

तपाईं पढ्नुहुन्छ ।

तँ पढ्छस ।

म पढ्छु ।

माथिको उदाहरणबाट के कुरा बुझिन्छ भने कर्णाली अञ्चलको जुम्लामा सर्वनामका रूपमा प्रायः 'ती' सर्वनामको प्रयोग पाइन्छ । दाइ, दिदी, बुबा, आमा सबैका सट्टामा 'ती' सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ । अनादरवाची 'तँ' 'तेरो' को प्रयोग चाहीं देखिन्छ । सामान्य आदरार्थीमा 'तिम्मो' को प्रयोग भने पाइन्छ । 'ऊ' सर्वनामको पनि अभाव देखिन्छ । 'ऊ' को ठाउँमा पनि 'ती' सर्वनामको नै प्रयोग देखिन्छ । तपाईं, उहाँ, हजुरजस्ता उच्च आदरार्थी सर्वनामको प्रयोग भेटिदैन । यिनीहरूका सट्टामा 'आपू' को प्रयोग पाइन्छ

जुम्लामा बोलिने

दाज्यू घोक्ताछन् । ती घोक्ताछन् ।

दिज्यू घोक्ताछन् । ती घोक्ताछन् ।

सहृद्वै दाज्यू घोक्ताछन् । ती सहृद्वै घोक्ताछन् ।

ती सहृद्वै राम घोक्ताछन् ।

काली छोट्टी पाठशाला जादी । बाइदेइ

बाहाबल्टी फाकिआइजाँदी छे ।

कालो छोट्टया पाठशाला जाँदो । बाइदेइ

फाकिआइजाँदो छ

कान्ठावा आइगया । ती अब फाकिजाने ।

तेर घर लाइलेउ ?

त्यइखो घर ।

आपूको घर लाइलेउ ?

आपू आया ।

हामी घोकिल्याउ ।

आपूलो घोकिलिनुभयो ।

आपू घोक्छौं ।

तो घोक्तोछस् ।

मु घोक्तोछु ।

। तँ लाई यहाँ 'तो' को प्रयोग गरिन्छ । यहाँ प्रथम पुरुषका रूपमा मु, हामी सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ । द्वितीय पुरुषका रूपमा तो, ती (तिमी), आपूलो (तपाईं),को प्रयोग पाइन्छ । तृतीय पुरुषका रूपमा ती (ऊ, उनीहरू), त्यइखो (उसको) को प्रयोग गरिन्छ । आदरार्थी सर्वनामसँग तिमी क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ । अनादरवाचीमा भने सङ्गति देखिन्छ ।

विशेषण र विशेष्यको सङ्गति

विशेष्य जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको छ । विशेषण पनि त्यही लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको आउनु विशेषण र विशेष्यको सङ्गति हो । सिञ्जा क्षेत्रमा बोलिने भाषामा विशेषण र विशेष्यकाबीचमा निम्नानुसारको सङ्गति देखिन्छ :

स्तरीय नेपाली भाषामा

कालो केटो आयो । (पुलिङ्ग, एकवचन, अनादरवाची)
 काली केटी आई । (स्त्रीलिङ्ग, एकवचन, अनादरवाची)
 काली बहिनी आई । (स्त्रीलिङ्ग, , , , ,)
 छुचो केटो आयो । (पुलिङ्ग, , , , ,)
 छुची केटी आई । (स्त्रीलिङ्ग, एकवचन, अनादरवाची)
 कान्छा वा आउनुभयो । (पुलिङ्ग, एकवचन, आदरार्थी)
 कान्छी आमा आउनुभयो । (स्त्रीलिङ्ग, , , , ,)
 दाइ अग्ला हुनुहुन्छ । (पुलिङ्ग, एकवचन, आदरार्थी)
 दिदी अग्ली हुनुहुन्छ । (स्त्रीलिङ्ग, एकवचन, आदरार्थी)
 बुबा अग्ला हुनुहुन्छ । (पुलिङ्ग, एकवचन, आदरार्थी)
 आमा अग्ली हुनुहुन्छ । (स्त्रीलिङ्ग, एकवचन, आदरार्थी)

जुम्लामा बोलिने भाषा

कालो छोट्या आयो ।
 काली छोट्टी आई ।
 काली बैनला आइगइन ।
 घिन्नु छोट्या आयो ।
 घिन्नु छोट्टी आई ।
 काण्ठा वा आया ।
 काण्ठी आमा आइगइन ।
 दाज्यू अल्का छन् ।
 दिज्यू अल्की छन् ।
 बाबा अल्का छन् ।
 आमा अल्की छन् ।

माथिको उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने स्तरीय नेपालीमा विशेष्यको लिङ्ग अनुसारको विशेषणको प्रयोग पाइन्छ । जुम्लामा बोलिने भाषामा पनि विशेष्यअनुरूपको विशेषण प्रयोग देखिन्छ तर क्रियापदमा भिन्नता देखिदैन । कतिपय विशेषणमा भने लिङ्गभेद देखिदैन । माथि भनेभै उच्च आदरार्थी विशेष्यमा पनि सामान्य आदरार्थी क्रियापद बोलिन्छ । स्तरीय नेपाली भाषामा मानवेत्तर नामसँग आउने विशेषणमा लिङ्गभेद हुँदैन तर जुम्लामा मानवेत्तर गाईमा स्त्रीलिङ्गी विशेषणको प्रयोग देखिन्छ भने अन्य मानवेत्तर नामसँग आउने विशेषणमा लिङ्गभेद देखिदैन । सिञ्जा क्षेत्रमा विशेष्यमा वचनभेद देखिदैन । विशेषणमा भने वचनभेद देखिन्छ ।

स्तरीय नेपालीमा तथा जुम्लामा बोलिने नेपाली दुवैमा मानवीय विशेष्य र विशेषणबीच लिङ्ग र वचनका आधारमा पदसङ्गति हुन्छ ।

स्तरीय नेपाली

कालो केटो ।
काला केटा ।
काली केटी ।
काला केटीहरू
कालो मुख भएको केटो ।

माथिका उदाहरणबाट के कुरा प्रष्ट हुन्छ भने स्तरीय नेपाली भाषामा विशेषण र विशेष्यका बीचमा लिङ्ग र वचनका आधारमा सङ्गति पाइन्छ । जुम्लामा बोलिने नेपाली भाषामा पनि लिङ्गका आधारमा सङ्गति पाइन्छ । बहुवचन जनाउने विशेषणको प्रयोग देखिन्छ तर बहुवचन जनाउन “हरू” को सट्टामा स्ह्वैको प्रयोग गरिन्छ ।

स्तरीय नेपाली भाषा तथा यहाँ बोलिने भाषा दुवैमा अगणनीय विशेष्यमा लिङ्ग र वचनभेद नपाइने हुँदा विशेषणमा पनि लिङ्ग र वचनभेद देखिदैन । यहाँ □□ चिन्हले नभएको बताउँछ । जस्तै :

स्तरीय नेपालीमा

खाना मिठो छ ।
खाजा नमिठो छ ।
खानाहरू नमिठो छ । □□
कालो भाले
कालो गाई
कालो गोरु

यस उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषामा “हरू” प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ तर जुम्लामा हर्को सट्टा स्ह्वैको प्रयोग गरिन्छ । अन्य प्राणीमा स्तरीय नेपालीभैँ लिङ्ग भेद पाइँदैन तर गाईलाई लक्ष्मी माताका रूपमा प्रयोग गर्ने हुँदा लिङ्गभेदक विशेषणको प्रयोग गरिन्छ ।

जुम्लामा

कालो ठेटो (छोट्या) ।
काला छोट्या ।
काली छोट्टी ।
स्ह्वै काली छोट्टी ।
भदाला जो थोलो भएको ।

जुम्लामा बोलिने भाषामा

खाना स्ह्दी छ ।
खाजा अस्ह्दी छ ।
स्ह्वै खाना अस्ह्दी छ । □
कालो भाल्या (एकवचन, पुलिङ्ग)
काली गाई (एकवचन, स्त्रीलिङ्ग)
कालो बल्ल (एकवचन, पुलिङ्ग)

भेदक र भेद्यको सङ्गति

भेद्य पद जुन लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको छ । भेदक पद त्यहीँ लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको हुनुलाई भेदक र भेद्यको सङ्गति भनिन्छ । जुम्लामा बोलिने भाषामा भेदक पदसँग आउने को, का, कि षष्ठी विभक्तिको प्रयोग देखिदैन ।

स्तरीय नेपाली

भेदक	भेद्य	आधार
मेरो	छोरो	(पुलिङ्ग, एकवचन)
मेरी	छोरी	(स्त्रीलिङ्ग, एकवचन)
मेरा	छोराहरू (छोरीहरू)	(बहुवचन)

जुम्लामा बोलिने नेपाली

भेदक	भेद्य
मेरो	छोरो
मेरी	छोरी
मेरा	स्ह्वै छोराछोरी

रामको नाति	(पुलिङ्ग, एकवचन)	रामो	नाति
रामकी नातिनी	(स्त्रीलिङ्ग, एकवचन)	रामइ	नातिनी
रामका नातिनातिना	(बहुवचन)	रामा	नातिनातिना
हरिकी (गाई) □ □ □	(स्त्रीलिङ्ग)	हरिइ गाई	

जुम्लामा बोलिने भाषामा को, का, कि षष्ठी विभक्तिको प्रयोग पाइदैन । यिनका सट्टामा क्रमशः ओ, आ, इ को प्रयोग गरिन्छ । अन्य प्रयोग स्तरीय नेपालीमा जस्तै हुन्छ ।

सङ्ख्येय सजीव मानवेत्तर नाम भेद्य छ भने त्यसको वचन अनुसार भेदकको पनि वचन सङ्गति हुन्छ । यसमा लिङ्गभेदक हुँदैन । जस्तै :

स्तरीय नेपालीमा

भेदक भेद्य आधार

हरिको गाई (एकवचन)

हरिका गाईहरू (बहुवचन)

हरिकी (गाई) □ □ □ (स्त्रीलिङ्ग)

त्यसका कुरुरहरू (बहुवचन)

त्यसकी कुरुरनी □ □ □ (स्त्रीलिङ्ग)

जुम्लामा बोलिने

हरिओ गाई

हरिया स्ह्वै गाई

हरिइ गाई

त्यइखा स्ह्वै कुरुर

त्यइखी स्ह्वै कुरुरनी □ □ □

भेद्य सङ्ख्येय निर्जीव नाम छ भने त्यसकै वचन अनुसार भेदकको पनि वचन हुन्छ, तर भेद्य असङ्ख्येय नाम छ भने भेदक एकवचनमा हुन्छ । जस्तै :

स्तरीय नेपाली

भेदक भेद्य आधार

त्यसको नाइलो (एकवचन)

त्यसका नाइलाहरू (बहुवचन)

तेरीको तेल

तेरीका तेलहरू □ □ □

यहाँ □ □ चिन्हले अशुद्ध रूपलाई सङ्केत गरिएको छ ।

होचो केटो आयो ।

होची केटी ।

राम्रो भाइ ।

राम्री बहिनी ।

जुम्लामा बोलिने भाषा

भेदक भेद्य

तेइखो सुपो

तेइखा स्ह्वै सुपा

तोडा तेल

स्ह्वै तोडा तेल

निच्यो छोट्या आयो ।

निची छोट्टी ।

सप्पा भाइ

सप्पा बैनला

निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययनका आधारमा के प्रष्ट हुन्छ भने स्तरीय नेपाली भाषा जुम्लाको सिञ्जा क्षेत्रबाट विकसित भएको हो तापनि हाल यस क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषा र स्तरीय नेपाली भाषाका बीचमा धेरै अन्तर रहेको देखिन्छ। स्तरीय नेपाली भाषामा मानवेत्तर नामसँग आउने क्रियापदमा लिङ्गभेद हुँदैन भने जुम्लामा बोलिने भाषामा गाई मानवेत्तर प्राणी भए पनि गाईलाई लक्ष्मीका रूपमा आदरार्थीको प्रयोग गरिन्छ र क्रियापदमा पनि लिङ्गभेद देखिन्छ। अन्य मानवेत्तर प्राणीका नाममा लिङ्गभेद पाइन्छ तर क्रियापदमा लिङ्गभेद पाइदैन। यस्तै स्तरीय नेपाली भाषामा मानवीय कर्तामा वचनअनुसारको क्रिया आउँछ भने जुम्लामा बहुवचनबोधक 'हरू' प्रत्ययको अभाव पाइन्छ। यसको सट्टा स्हब्दैको प्रयोग गरिन्छ। क्रियापद पनि वचनअनुसार नै आएको देखिन्छ। म, तँ, ऊ, उनीहरू, तिमीहरूसँग पनि आइगया क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ। स्तरीय नेपाली भाषामा आमा, दाइ, बुबा, दिदी, उच्च आदरार्थी नाम हुन्। यस्ता आदरार्थी कर्तासँग उच्च आदरवाची क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ। जुम्लाको सिञ्जामा आमा, दिदी, बहिनी, छोरी सबै स्त्रीलिङ्गमा तिमीको प्रयोग पाइन्छ। बुबा, दाइ, गुरु सबै पुलिङ्गी नाममा पनि तिमीकै प्रयोग गरिन्छ। सिञ्जामा बाबा, आमा, दाज्यू, दिदी, बहिनी सबैमा सामान्य आदरार्थी आया, आइगइनजस्ता क्रियापदको प्रयोग पाइन्छ। अझ स्त्रीलिङ्गी आमा, दिदी, बहिनी सबै नामसँग सामान्य आदरार्थी 'आइगइन' क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ। यहाँका ठकुरीले बोल्ने नाम पदमा सामान्यको भन्दा अलि उच्च आदरार्थीको प्रयोग हुन्छ। दिज्यूलाई ठकुरीले आज्यू बोल्छन् तर क्रियापदमा उच्च आदरार्थी प्रयोग गरिदैन।

जुम्लामा नाममा एकवचन र बहुवचन भेद देखिदैन। बहुवचन जनाउँन नामसँग 'हरू' प्रत्ययको सट्टामा 'स्हब्दै' को प्रयोग गरिन्छ। यहाँ प्रथम पुरुषका रूपमा मु, हामी सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। द्वितीय पुरुषका रूपमा तो, ती (तिमी), आपूलो (तपाईं),को प्रयोग पाइन्छ। तृतीय पुरुषका रूपमा ती (ऊ, उनीहरू), त्यइखो (उसको) को प्रयोग गरिन्छ। पुरुषसँग आउने क्रियापदमा प्रथम, द्वितीय र तृतीयमा खास अन्तर देखिदैन। यहाँ सर्वनामका रूपमा प्रायः 'ती' सर्वनामको प्रयोग पाइन्छ। दाइ, दिदी, बुबा, आमा सबैका सट्टामा 'ती' सर्वनामको प्रयोग गरिन्छ। अनादरवाची 'तँ' 'तेरो' को प्रयोग चाहीं देखिन्छ। सामान्य आदरार्थीमा 'तिम्मो' को प्रयोग गरिन्छ। 'ऊ' सर्वनामको पनि अभाव देखिन्छ। 'ऊ' को ठाउँमा पनि 'ती' सर्वनामको नै प्रयोग देखिन्छ। तपाईं, उहाँ, हजुरजस्ता उच्च आदरार्थी सर्वनामको प्रयोग गरिदैन। यी सबैसँग सामान्य आदरार्थी क्रियापदको प्रयोग गरिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री:

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाण्डौं : रत्न पुस्तक भण्डार।
 गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), *नेपाली भाषा परिचय*, ललितपुर : साक्षा प्रकाशन।
 तिवारी, भोलानाथ (सन् १९९३), *भाषाविज्ञान*, इलाहाबाद : किताब महल।
 न्यौपाने, टड्कप्रसाद (२०६१), *भाषाविज्ञानको रूपरेखा* : धरान, नेपाल बुक डिपो।
 पोखरेल, केशवराज (२०६६), *सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाण्डौं : प्रधान बुक हाउस।
 यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी भीमनारायण (२०५९), *भाषाविज्ञान*, कीर्तिपुर : न्युहिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज।
 शर्मा, मोहनराज (२०४८), *शैलीविज्ञान (सिद्धान्त र आलोचना)*, काठमाण्डौं : ने.रा.प्र.प्र.।